

Hoten ağız grubu ile ilgili önemli, tek çalışmalar da yapılmıştır: Gao Shi-jie “Wei-Wu-Er-Yu He-Tian-Fang-Yan-De Zhu-Yao Te-Dian / Hoten Uygur Diyalektinin Önemli Özellikleri”(MAED, Sayı:2, 1984, s.10 Çb), Chen Zong-Zhen’in “Wei-Yu Çie-Mo-Hua-De Fang-Yan-Ci / Çerçen Uygur Ağzındaki Diyalekt Kelimeleri” (DT. Sayı: 1, s. 15, 1985 Çb), Jin Shang-Yi’nin “Xian-Dai Wei-Wu-Er-Yu He-Tian-Hua-De Fang-Yan Te-Dian / Çağdaş Hoten Uygur Diyalektinin Özellikleri” (KEED. Sayı:1, s.30 1987 Çb), İmin Tursun’un “Karahanlıca ve Hoten Diyalekti / Karahanlıca (Hakaniye Dili) ve Hoten Diyalekti (TDA.II.MYP 1983, s. 34 Ub), Abdulkadir Sattar “Guma Şivisi Toğrisida / Guma Ağzı Üzerine” (DT. Sayı: 3, s. 12, 1987 Ub).

Prof. Gao Shi-jie’nin yazısı, 50’li yıllardaki dil araştırmalarına dayanarak yazılmıştır. Yazar, Hoten ağız grubuna bağlı Hoten ilçe şehri ve Çerçen ilçesi Çukur kasabası ağızlarından örnekler alarak, bunları edebî dille karşılaştırıp Hoten ağız grubunu fonetik, gramer ve kelime hazinesi açılarından detaylı bir şekilde incelemiştir. Prof. Chen Zong-zhen’in yazısı, 50’li yıllardaki dil araştırmalarına dayanmakla birlikte, 1980’de yapılan araştırmalardan da faydalanılmıştır. Yazar, Çerçen ilçesi Çukur kasabasının ağzından yola çıkarak, Çerçen ağzı ile Hoten ağzı arasındaki benzer yönleri ve Lopnor ile arasındaki farklı yönleri açıklamıştır. Bunun yanı sıra yazar, Çerçen ağzı ile standart Uygurca ve Hoten ağzının kelime hazinelerindeki benzerlikleri ve farklılıkları mukayese etmiştir. Bunun dışında yazar, Çerçen ağız kelimelerini 18. yy’a ait olan *Wu-Ti-Qing-Wen-Jian*’da (Mançu, Moğol, Tibet, Uygur ve Çin Dilleri Sözlüğü) bulunan bazı Uygurca kelimeler ile mukayese etmiştir. Mukayeselere göre, bir yandan eski metinlerde kullanılmayan kelimelerin bir kısmı çağdaş ağızlarda muhafaza edilmektedir; diğer yandan ise, bazı ağız kelimelerinin kökleri eski metinlerde görülebilmektedir.

Doç. Jin Shang-yi yazısında, Hoten ağzının şu özelliklerini göstermiştir:

1. Fonetik özelliklerinden, bilhassa ünlü uyumunun özelliklerinden dolayı, Hoten diyalektinin bazı gramer biçimleri, edebî dilin gramer biçimleriyle farklılık göstermektedir.
2. Eski dil unsurlarının, özellikle *tur-* yardımcı fiil kalıntılarının muhafaza edilmesinden dolayı, Hoten diyalektinin çekim ekleri, edebî dilin çekim ekleriyle farklı biçimdedir.

Yazar, bu özellikleri isim, sıfat, sayı ve fiil olmak üzere dört yönden ele almıştır.

Prof. İmin Tursun yazısında, Hoten diyalekti ile *Divanü Lugâti-t Türk*’te bulunan bazı dil malzemelerini karşılaştırmıştır. A. Sattar ise, fonetik, gramer ve kelime hazinesinden yola çıkılarak, Guma ağzının özelliklerini açıklamıştır.

Lopnor ağzı konuşurlarının sayısı, Uygurların nüfusunun %0.4’üne ulaşmamasına rağmen, Lopnor bölgesinin özel coğrafi konumu ve özel tarih şartlarından dolayı, bu ağızda çok sayıda

eski dil unsurları muhafaza edilmekte ve bazı özel nitelikler bulunmaktadır. Dolayısıyla Lopnor ağızı, Uygur lehçesinin, hatta Genel Türk dilinin incelenmesinde önemli yer tutar. Son yıllarda yapılmış Lopnor ağızıyla ilgili önemli yayınlar şunlardır: Mirsultan Osmanov'un "Hazırqi Zaman Lopnor Uygur Diyalektini Qisqıçe Tonuşturuş/Çağdaş Lopnor Uygur Diyalektinin Tanıtılması" (*MADAD. QMY*, 1982 Ub), Prof. Gao Shi-jie'nin "Cong Yu-Lin Kan Luo-Bo Fang-Yan De Ji-Ben Te-Dian/Fonetik Bakımından Lopnor Diyalektinin Esas Özelliklerinin İncelenmesi" (*XÜD.* sayı: 2, 1986 Çb); Mihri Yakup "Lopnor Uygur Diyaktidiki İsimlarning Köplük Qoşumçiliri Toğrisida / Lopnor Uygur Diyalektinde Bulunan Adların Çoğul Eklerinin Tahlili" (*MAD.* sayı: 1, 1984 Çb).

Prof. Mirsultan Osmanov yazısında Lopnor ağızının fonetik, gramer ve söz varlığı bakımından özelliklerini tanıtmakla birlikte, Kırgız lehçesi ile de karşılaştırmıştır. Onun araştırmalarına göre, Lopnor ağızının pek çok özelliği, Eski Uygur-Karluk-Kıpçak dil birliği zamanında da vardı. Fakat geçmişteki bazı dil adamlarının düşündükleri gibi değil, yani Lopnor ağızı ne eski Kırgızca ne de onun ağızı değildir. Lopnor ağızı bir "boy dili" olarak, Çağdaş Uygurcaya bağlıdır.

Gao Shi-Jie yazısında, Lopnor ağızını edebî dil ve diğer ağız grupları ile mukayese etmiş ve şu sonucu ortaya çıkarmıştır: Edebî dil ve diğer ağızlara göre, Lopnor ağızının fonetik, gramer ve söz varlığı bakımından belli farklılıkları vardır. Bu farklılıkların çoğu, fonetik özelliklerden dolayı ortaya çıktığı için bunlar anahtar olarak Lopnor ağızının özelliklerini ana hatlarıyla gösterebilir. Yazar, Lopnor ağızı ile edebî dil arasındaki farkları, fonetik özellik olarak görmüş ve üç noktada toplamıştır:

1. Dudak uyumu oldukça güçlüdür.
2. /a/ > /e/, /i/ değişmesi bulunmamaktadır.
3. Ünsüzlerin benzeşme hadisesi çok yaygındır.

Yazar, bu üç açıdan Lopnor ağızını ayrıntılı olarak incelemiştir.

Yard. Doç. Mihri Yakup'un "Xian-Dai Wei-Yu Lo-Bu-Po Fang-Yan Ming-Ci-Ge-De Fen-Xi / Uygur Lopnor Diyalektidiki İsimlarning Köplük Koşumçisi Toğrisida / Uygur Lopnor Diyalektinde Bulunan Adların Çokluk Biçimlerinin Tahlili" (*MAD.* Sayı:1, s.40, 1984 Çb) adlı yazısında ise, Lopnor ağızında bulunan 16 tür çokluk biçimi, akraba diller ile karşılaştırılarak incelenmiştir.

Uygur ağızlarıyla ilgili çalışmalarda, özellikle son on beş yılda büyük başarılar elde edilmiştir. Ancak üzerinde konuşulması gereken iki konu daha vardır:

1. Eksiklikleri tamamlamak için, henüz tanınmayan bazı ağızları da araştırmak gerekir. Örneđin, Hoten ve Kumul gibi bölgelerin dağlık kesimlerinde yaşayanların ağızları henüz incelenmemiştir.

2. Geçmiřteki araştırma raporu ve inceleme yazılarının çođu, genellikle ağız grupları ve ağızlar ile edebî dil arasındaki ilişkiler (benzer olan ve olmayan yönler) ačíısından ele alınmıştır. Fakat, ağızların tek tek fonetiği, gramer yapısı ve kelime hazinesi özellikleri yeterli derecede incelenememiştir.